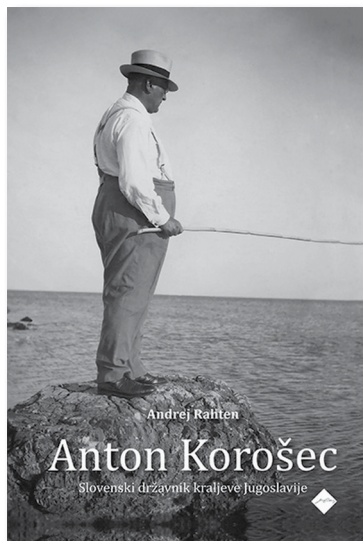

Andrej Rahten, Anton Korošec:
slovenski državnik kraljeve Jugoslavije.
 Ljubljana: Cankarjeva založba, 2022, 599 str., ilustr.

Pomisel, da Slovenci ne bi imeli izjemnih politikov, ki bi zgodovinsko usmerjali narod in bili pomembni predstavniki državnih politik v različnih obdobjih in v njih obstoječih državnih skupnostih, seveda na vzdrži. Avstrijsko dobo in čas Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev/Jugoslavije neizpodbitno označujeta dr. Ivan Šusteršič in dr. Anton Korošec, oba prvaka katoliškega gibanja – prvi skoraj do konca habsburške monarhije in drugi skoraj do konca kraljeve Jugoslavije. Delo drugega je končala šele njegova smrt. Če se zdajle ne ustavimo pri dr. Janezu Evangelistu Kreku in knezoškofu dr. Antonu Bonaventuri Jegliču, naj ob Šusteršiču in Korošču spomnimo še na voditelja koroških Slovencev v Avstriji in enega od vodilnih politikov katoliške Slovenske ljudske stranke (SLS) v prvih letih jugoslovanske kraljevine – dr. Janka Brejca. In vsem trem je monografijo, vsakemu svojo, namenil avtor pričujoče, ki jo predstavljamo tukaj. Prvi dve, *Pozabljeni slovenski premier: politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)*, in *Ivan Šusteršič der ungekrönte Herzog von Krain: die slowenische katholische Bewegung zwischen trialistischen Reformkonzept und jugoslawischer Staatsidee*, je prof. dr. Andrej Rahten javnosti predal v letih 2002 in 2012.

Andrej Rahten je poleg drugih monografskih del s svojim biografskim trojčkom opravil res veliko delo. Ne le da je poudaril zgodovinopisni pomen politične biografike, pač pa se je tudi zaznamujoče posvetil katoliški politiki od konca 19. stoletja do praktično začetka druge svetovne vojne na Slovenskem, ko je v tem prostoru predstavljala vodilno politično silo. Ob njeni umestitvi v širši politični in državni okvir sta skozi delovanje Šusteršiča, Brejca in Korošča obdelana tudi doba in dogajanje, ki so ju zaznamovali v novejši slovenski zgodovini.

Z monografijo o Antonu Korošču, slovenskem državniku kraljeve Jugoslavije, s katero je avtor obeležil 150-letnico njegovega rojstva, je pred nami njegova nova poglobitev v politično zgodovino prve jugoslovanske države. Obenem gre tudi za nadaljevanje monografskega obravnavanja Koroščevega življenja in dela, ki ga je za avstrijsko dobo odlično predstavil Feliks Bister (*Anton Korošec, državnozborni poslanec na Dunaju: življenje in delo: 1872–1918*, 1992). Naj tu poudarimo, da smo na delo, ki bi zaokrožilo pogled na Korošča še za jugoslovansko obdobje, dolgo čakali in se nemalokrat spraševali, kdo in kdaj bo to potrebno in veliko nalogo opravil. Tega nam zdaj ni več treba početi, v poznavanju slovenske in jugoslovanske politične zgodovine v

Kraljevini SHS/Jugoslaviji pa je storjen velik korak naprej, saj brez študije o tedanjem vodilnem politiku slovenskega naroda in načelniku najmočnejše slovenske politične stranke, SLS, to ne bi bilo mogoče. Velika lisa v sliki slovenske zgodovine prve polovice 20. stoletja je s tem prekrita.

Avtor monografije nas po uvodnem očrtu politične in državniške poti Antona Korošca, najprej na Spodnjem Štajerskem v avstrijski dobi in nato med svetovnimi vojnami v Kraljevini SHS/Jugoslaviji, v svojo obravnavo uvede z znano neprijetno izkušnjo, ki jo je v procesu jugoslovanske združitve jeseni leta 1918 Korošec doživel z ženevskimi pogajanjmi. Takrat se mu je zaradi odklonilnega stališča srbske politične elite ponesrečila dualistično zamišljena združitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ter Kraljevine Srbije v skupno jugoslovansko državo. Nato nas začne voditi po raznovrstnih krajinah prvojugoslovanske in tedanje slovenske politike. Predstavi ustavno obdobje Kraljevine SHS, ko je Korošec od jeseni leta 1920 do sprejema t. i. vidovdanske ustave junija leta 1921 postavil temelj svojega avtonomističnega delovanja v prvi polovici dvajsetih let, ustavo pa je, s presledki na različnih ministrskih položajih v letih 1918–1920, dočakal v opoziciji centralistični politiki. V tem obdobju se je leta 1920 srečal s tremi poraznimi ločnicami: izgubljenim koroškimi plebiscitom, sklenitvijo rapalske pogodbe in občutnim padcem volilne podpore njegovi stranki na volitvah v ustavodajno skupščino. Kar zadeva koroški plebiscit, »ni mogel ubežati objektivni odgovornosti«. Čeprav se pri razmejitenih vprašanjih v javnosti večinoma ni izpostavljal, je bil vendarle večino časa, ko se je v Parizu odločalo o mejah, minister kraljeve vlade, med plebiscitno kampanjo pa je imel glavno besedo pri upravljanju koroških zadev njegov strankarski kolega Brejč; srbski politiki so glede koroškega vprašanja pobudo prepuščali Slovincem. (90, 94) To je nato vplivalo na omenjeni volilni rezultat. V notranjepolitičnem pogledu je posebno politično obremenitev predstavljala centralistična vidovdanska ustava, ki je dosegla oba temeljna namena svojih snovalcev – jugoslovanski narodni unitarizem, centralistično vodenje države in izjemen položaj kralja. Avtor tu lepo pravi: »Če je bilo prvo uperjeno proti avtonomističnim ambicijam narodnih elit, je bil drugi predvsem slab znak za razvoj parlamentarne demokracije.« (132)

Po usodni vidovdanski odločitvi so katoliški narodnjaki napovedali boj za revizijo ustave. Korošču in strankarskemu vrhu je uspelo mobilizirati javno mnenje za avtonomistično idejo, kar je pokazala velika zmaga na skupščinskih volitvah marca 1923. Kljub temu da se je v opoziciji pod avtonomistično zastavo volilna baza SLS nedvomno krepila, pa je Korošev boj za avtonomijo, ob doslednem branjenju slovenske narodne individualnosti, potekal v neugodnih razmerah. Vladajoča srbska centralistična radikalna politika ni privoljevala v neizvajanje načel vidovdanske ustave. Korošec je tedaj v opozicijskem položaju 11. decembra 1924 izrekel »hvalnico slovenski narodni identiteti, ki je po slikovitosti prekašala njegove dotedanje, večinoma realistično umirjene nastope«. Na strankinem shodu v Celju je poudaril, da gre »za slovenski narod [...]. Nam slovenski narod ni skupina ljudi, ki danes lahko čuti slovenski, jutri nemški, danes hrvatski, jutri srbski. To je narod, ki s svojim jezikom že

nad tisoč let ogreva te naše hribe in doline, gore in ravnine, ki na tej lepi zemlji trpi in uživa, plaka in joka, vriska in se raduje. To je narod tisočletne skupne usode, skupnega doživetja, iz kojega ne moreš izstopiti kakor iz kakega bralnega društva in zopet vstopiti, kadar je treba. Ne moreš ga zatajiti, kakor ne svoje domače hiše, očeta in matere. Tisoč in tisoč niti veže ta narod skupaj.' « – »'Ne 'klerikalci', ne liberalci, ne socialisti, ne komunisti so danes v ospredju, ampak v tem trenutku je na dnevnem redu ves slovenski narod, njegova bodočnost, njegova samostojnost.' « (204) Ob tem je Korošec nasproti ambicijam hrvaškega narodnega voditelja Stjepana Radića, da bi Prekmurje vpel v hrvaški narodni in kulturni krog, vztrajal kot odločen zagovornik njegovega slovenskega značaja. (250)

V prvi polovici dvajsetih let je Korošec poleg narodnoavtonomističnih zahtev poudaril tudi svoje socialnoversko gledanje. Avtor opozarja na njegovo oceno oktobrske revolucije poleti 1922. Tedaj je – dve leti po tistem, ko je preroško napovedal, da bo boj prihodnosti boj med krščanskim socializmom in komunizmom – dejal: »'Ruski proletariat je vrgel ob tla caristične in kapitalistične tlačitelje ruskega ljudstva, toda ker ni gradil novega družabnega reda in države na krščanskih načelih, se umika korak za korakom. Genialni Ljening spoznava, da družabni red na takih temeljih ne drži. Ne oborožena moč, ne materialne dobrine, ne sovjeti niso temelji držav, ampak vera, da moramo ljubiti Boga in zavoljo Boga svojega bližnjega.' « Naša naloga je, »'da osvobodimo delavca, malega kmeta, obrtnika in vse, ki jih tlači mora brezvestnega kapitalizma in jih iz kapitalističnega suženjstva privedi v svobodo enakopravnosti' «. (157) »Obsodbe kapitalističnega sistema, ki »zavira zdravi napredek človeške družbe«, so bile takrat rdeča nit številnih Koroščevih govorov. (150) Avtor spomni tudi na glasovanje SLS proti Zakonu o zaščiti države leta 1921, saj je stranka menila, da bi ga oblast lahko uporabila ne le proti komunistom, pač pa tudi pri obračunavanju z opozicijo. Opozorila je tudi, da Zakon dopušča razna tolmačenja in uporabo ne samo proti teroristični in anarhistični akciji, ampak tudi proti osebam, ki zastopajo le idejo znanstvenega komunizma. (136, 137)

Avtor nas nato privede v čas kratkotrajne vlade proticentralističnega opozicijskega bloka v drugi polovici leta 1924, ki jo dobro označi »vlada brez kraljeve milosti«. Korošec je v njej zasedel položaj prosvetnega ministra. SLS in Korošec sta v slabih treh mesecih zamenjala visoke slovenske upravnopolitične funkcionarje iz liberalnega tabora, njihovi predstavniki pa so se morali posloviti tudi s svojih funkcij v šolstvu. A pod Koroščevim ministrovanjem nobeden od učiteljev ni izgubil službe, premeščeni pa so bili na slabša delovna mesta. »Tudi pri kadrovanju v drugih resorjih je bilo čutiti dolgo Koroščevo roko.« (191–192) Bil pa je Korošec, kot je v svojem nagovoru ob njegovem obisku ljubljanske univerze poudaril njen rektor dr. France Kidrič, sploh prvi prosvetni minister, ki jo je obiskal. (193) V zvezi s slovensko univerzo avtor še opozarja, da je bilo Koroščevo predsedovanje na seji ministrskega sveta 30. junija 1919, ko se je odločalo o njeni ustanovitvi, povezano z odsotnostjo ministrskega predsednika Stojana Protića, ki se je napatil v tujino, Korošec pa ga je v skladu z naredbo regenta Aleksandra Karađorđevića nadomeščal. V zgodovinopisju tega doslej niso omenili, s

čimer je bilo Koroščevo predsedovanje mogoče interpretirati kot načrtovani simbolični akt. Tudi odsotnost slovenskega liberalnega ministra dr. Alberta Kramerja na seji ni bila izraz demonstrativnega nasprotovanja ustanovitvi univerze, ker je spremljal Protiča v tujini. (64) Avtor nadalje opozarja, da so v Koroščev kabinet hodili tudi tisti, ki so bili sicer njegovi politični nasprotniki. Znameniti hrvaški kipar Ivan Meštrović ga je prišel prositi, da bi zagrebška umetniška akademija dobila status srednje šole, kar mu je Korošec tudi obljubil. (193) Ko je vlada oktobra 1924 odstopila, so bile glavni Koroščev izziv nove volitve februarja 1925. SLS in Korošec sta jih znova prepričljivo dobila. Korošec je zmagal v tradicionalni ljubljanski liberalni trdnjavi.

Po volilni zmagi leta 1925 je SLS ponovno za kratek čas postala vladna stranka dve leti kasneje. Vmes je prišlo do drugih vladnih kombinacij. V tem obdobju je Korošec opozoril, da želi imeti besedo tudi na sicer za srbske kroge pridržanem zunanjepolitičnem področju, zlasti pri vprašanih, povezanih s sosednjimi državami in slovenskimi manjšinami. Biti prvi na Balkanu je bil po njegovem mnenju ključni cilj jugoslovanske zunanje politike, Italija pa glavna ovira na poti k njegovi uresničitvi. (215, 232) Takrat je dozorelo tudi spoznanje, da tako široka avtonomija – z lastnim parlamentom in vlado – kot jo je začrtal program stranke, v državopolitični stvarnosti ni izvedljiva. Korošec je ocenil, da je nastopil čas pragmatične politike; SLS brez vstopa v vlado ni mogla razmišljati o uresničitvi svojih zahtev. Korošec se je odločil za sodelovanje z radikali in privolitev na zgolj uresničenje načela v centralizem vpetih oblastnih samouprav, predvidenih v vidovdanski ustavi. Odločitev se je, kljub kritikam slovenskih nasprotnikov o opustitvi avtonomističnega načela, pokazala za razumno. Obe slovenski samoupravi, ljubljanska in mariborska, sta med svojim delovanjem v letih 1927–1929 omogočili samostojno odločanje o slovenskem razvoju na kulturno-prosvetnem in socialnogospodarskem področju. Vmes je z letom 1928 nastopilo tudi Koroščevo veliko leto. Najprej je prevzel enega od ključnih portfeljev, morda sploh najpomembnejšega v državi, notranje ministrstvo – kot notranji minister je tudi ostro nastopal proti komunističnemu gibanju, 27. julija 1928 pa je v kriznih razmerah po velikosrbskem atentatu na Radića in poslance njegove Hrvaške kmečke stranke 20. junija v narodni skupščini postal edini nesrbski predsednik prvojugoslovanske vlade. In ob tem še notranji minister. Avtor podrobno predstavi Koroščevo premiersko delovanje, pri čemer pristavlja, da je kot predsednik vlade spoštoval tudi tiste, ki mu svetovnonazorsko niso bili blizu (razen komunistov). (298) Sicer pa ugotavlja, da »objektivno gledano, postavitve Slovenca na čelo vlade, ki se je soočala z zaostrovanjem srbsko-hrvaških odnosov, sploh ni bila slaba ideja. A kot se je kmalu pokazalo, je Aleksander z vpoklicem Korošca samo kupoval čas, da potegne najbolj radikalno potezo – razglasitev diktature. Koroščevo vodenje vlade je tako postalo zgolj uvertura vanjo.« (287, tudi 29, 300, 301) Sklepati pa je mogoče, »da je premier slovenskega rodu vsaj nekaj časa po tihem upal, da bo lahko na novi funkciji vendarle dosegel kakšen pomembnejši premik tudi glede državnopravne reforme«. (301)

Avtor nas seznanja tudi z okoliščinami, v katerih je padla odločitev, da bo Korošec postal predsednik vlade. Duhovnik Rudolf Hanželič, profesor na celjski gimnaziji, je

o tem slišal pripovedovati Korošca osebno. Ta je na avdienci pri kralju Aleksandru 24. julija 1928 ob njegovem zatrjevanju, da bo dopustil amputacijo hrvaških pokrajin, dejal: »'Veličanstvo, Vi tega ne boste storili.' Na kraljevo vprašanje, zakaj ne, je slovenski prvak odgovoril: 'Ker ste prepametni.' Amputacija naj ne bi bila Aleksandrov načrt, ampak jo je po Koroščevem mnenju zagovarjala 'dvorna kamarila'. Kralja je zanimalo, kakšna kamarila neki, pri čemer je začel živčno prižigati cigareto za cigareto. Komaj je prižgal prvo, jo je že odvrigel na perzijsko preprogo. Korošec se je sklonil, jo pobral in dal v pepelnik. In tako se je ponovilo kakih petkrat. Nekaj časa sta se gledala molče: dva ustanovna očeta Jugoslavije, soočena z največjo krizo v njeni zgodovini. Nato pa je Aleksander položil roko na duhovnikova ramena in mirno dejal: '*Pope, Ti ćeš biti moj predsednik.*'« (279) Kot v zvezi s tem zgodovinskim trenutkom opozarja avtor, je Korošec tedaj čutil, da je jugoslovanska država, ki jo je pomagal soustvarjati, pred zgodovinsko prelomnico. V času, ko so tako rekoč na vseh jugoslovanskih mejah svoje ambicije neprikrito izražale revizionistične sile in je državi pretel notranjepolitični spopad večjih razsežnosti, je ocenil, da mora prevzeti odgovornost. (284–285) Kasneje je pred svojimi privrženci odločitev, da prevzame vodenje vlade, utemeljeval s strahom pred izbruhom obračunavanja med Srbi in Hrvati. »Korošec je bil takrat prepričan, da bi razpad države najbolj prizadel Slovence: 'Na severu, zapadu in jugu naše domovine so sovražniki neprestano na preži, da bi jo nam raztrgali. Vsak hoče svoj kos. Zpomnite si to. V Sloveniji je od meje do meje le par ur vožnje z železnico. Nobena mačka ne bo zamijavkala, če bi se tem velikim sosedom zaželelo, da bi to mejo 'malo popravili'. Naše ljudstvo in naš jezik pa bosta postala hlapec Jernej, brez pravice, kot sta že na Koroškem in v Slovenskem Primorju.'« (285–286)

Prišli so nova politična kriza konec leta, Korošček odstop in kraljeva diktatura januarja 1929. Korošec je takšen kraljev poseg slutil že nekaj let pred tem. (176, tudi 178) »Aleksandrov problem – in s tem problem celotne kraljevine – je bil v tem, da je jugoslovanski državni ideal enačil z monarhističnim absolutizmom.« (177) In ko je do diktature prišlo, se je Korošec, eden od ustanovnih očetov kraljeve Jugoslavije, »ki je svoje politično delo posvetil njeni ohranitvi v prepričanju, da je s tem zagotovil tudi najboljši okvir za slovenski narodni razvoj«, (33, tudi 32) že tretjič, kot član diktatorske vlade, vključil v akcijo reševanja države. Tokrat v imenu poenotenja pod zastavo še bolj poudarjenega jugoslovanskega unitarizma, ki naj bi predstavljal ideološki temelj diktature. (29) Obenem je želel ostati v kraljevi bližini in preprečiti škodo interesom svoje politične strani. (308, 310) Po avtorjevem opozorilu se je Korošček odnos do jugoslovanstva spreminjal. »Nedvoumno je unitarizem podpiral ob ustanovitvi jugoslovanske države in uvedbi diktature kralja Aleksandra. Vmes se je postavil na čelo slovenskih avtonomistov, to držo pa je ponovno prevzel, ko je ocenil, da kraljeva diktatura ni dosegla svojega cilja.« (340) Razmer v državi in položaja Slovencev v njej ni uredila. Avtor posebej opozori še na prvi Koroščekovi reševanju Jugoslavije. Najprej jo je reševal, lahko bi rekli tudi rešil, ko je, kljub zameram zaradi ženevske prevare, v letih 1918–1919 konstruktivno deloval v prvi jugoslovanski vladi in med sprejemanjem ustave leta 1921 uspešno zadržal republikansko opozicijo v lastni stranki,

nato pa leta 1928, ko je privolil v Aleksandrovo ponudbo in v skrajno napetih razmerah po skupščinskih streljih prevzel položaj premierja. (29) Šestojanuarsko vlado je predvsem zaradi stiskanja unitarističnih klešč zapustil septembra 1930, a z visokim kraljevim odlikovanjem. Po enem od pričevanj je bil Korošec tisti, ki je takrat svetoval rektorju dr. Milanu Vidmarju, naj kralja Aleksandra prosi, da se ljubljanska univerza ob svoji desetletnici leta 1929 poimenuje po njem. »S tem pa so tudi večinoma prenehali napadi nanjo, saj se v monarhiji res ni spodobilo nasprotovati ustanovi, ki nosi monarhovo ime.« (314)

Protiunitaristična drža po izstopu katoliške politike iz vlade leta 1931 je Korošca vodila do znamenite federalistične *Slovenske deklaracije* (tudi ljubljanske oziroma Koroščeve punktacije) konec leta 1932, vgrajene v jugoslovansko opozicijsko federalistično politiko. Še pred tem, maja 1932, pa je ob svoji šestdesetletnici doživel široko narodno in politično pritrditev svoji voditeljski osebnosti. Zaključna pesem Koroščeve proslave v Unionovi dvorani v Ljubljani je bila *Zdravljica*, ki je »dobila status narodne himne na politični prireditvi, skoraj šest desetletij pred njeno uradno razglasitvijo v takratni slovenski republiški skupščini«. (331)

Avtor opozarja, da je Korošec s *Slovensko deklaracijo* poudaril »potrebo po državnopravni reformi Jugoslavije, nikakor pa z njo ni postavljaj pod vprašaj zvestobe jugoslovanski ideji«. (340) Bil ji je močno in iskreno privržen, to je bila tudi »rdeča nit njegovega delovanja«. (559) Vseeno pa ga je deklaracija pripeljala v dobro leto in pol trajajočo konfinacijo, najprej v Vrnjačko Banjo, za krajši čas v Tuzlo in nato na Hvar. Pritiski na Aleksandra, češ da se ne spodobi tako ravnati z enim od ustanovnih očetov Jugoslavije, pa so bili verjetno precejšnji. A če bi ga pomilostil, bi s tem priznal, da je storil politično napako, česar pa ni bil pripravljen narediti. Po drugi strani pa tudi Korošec ni nameraval prositi za milost, čeprav so mu tako namignili iz dvornih krogov. Ko je Korošec konfinacijo preživeljal v Vrnjački Banji, si je po pričevanju Koroščevega nekdanjega osebnega tajnika in vodje beograjskega uredništva *Slovenca* Joška Krošlja Aleksander zamislil načrt, ki ne bi pomenil njegovega priznanja napake, pa tudi Korošču se ne bi bilo treba poniževati. Kadar so kralja v Beogradu razjezili, se je menda rad umaknil in z avtom odpeljal na Oplenac, kjer je bila grobnica rodbine Karađorđević. Aleksander je šoferju na poti tja naročil, naj se, kakor po naključju, ustavi tudi v Vrnjački Banji. To je menda storil večkrat, a na Korošca ni naletel. »Še ena anekdota torej, ki priča, da je imel Korošec kljub konfinaciji v Aleksandrovih očeh poseben status.« Ne nazadnje je bil verjetno edini državnik, ki si je lahko privoščil, da je nekoč kot minister pozabil na avdienco pri kralju, za katero je povrh še sam zaprosil, pa ga kralj kljub temu ni odslovil. In to kljub temu, da ga je takrat po Beogradu iskala vsa žandarmerija in ga našla – kako leži v travi v smrekovem gaju na gričku pod Avalo. V monografiji o Korošču najdemo tudi podatek o kraljevem odnosu do Korošca med njegovo nadaljnjo konfinacijo na Hvaru. Kralj je še naprej verjel v njegovo zvestobo. Ko je okrajni glavar Ljubo Tecilazić vlado opozoril, da mimo Hvara vozijo italijanski parniki in da bi nekega dne na enem od njih lahko pobegnil tudi Korošec, se je kralj menda od srca nasmejal: »'Bedak véliki! Poznam dobro svojega Korošca in vem, da mi

nikoli ne uide v Italijo. Je preveč Jugoslovan!' « V pogovoru s primorskimi emigrantskim politikom in svojim zaupnikom dr. Engelbertom Besednjakom je kralj Korošca jeseni 1933 označil celo za »zlatega človeka« in dejal, da se z nobenim jugoslovanskim politikom ni mogel tako lepo in pametno pogovarjati. Po drugi strani je tudi Korošec kralja ocenil za izredno bistrega. (346, 351–352, 556) Naj navedemo še kraljevo mnenje, ki ga je podal srbskemu politiku dr. Dragoljubu Jovanoviću. Po Aleksandrovih besedah je bil Korošec »'politik velikega formata', ustvarjen za večjo deželo, kot je Slovenija, in za državo, znatnejšo od Jugoslavije'«. (551)

Z marsejskim atentatom oziroma Aleksandrovo smrtjo leta 1934 je bilo konfinacije konec, Korošec pa se je »na oblast vrnil v velikem slogu«. (362) Avtorjev poudarek temelji na dejstvu, da je Korošec, čeprav so se mu vedno bolj poznala leta in vpliv sladkorne bolezni, tedaj doživel svoj drugi politični vrhunec v jugoslovanski dobi – takrat, ko je bil glavna osebnost v državi knez Pavle Karađorđević. Katoliško gibanje je leta 1935 vključil v od tedaj vladajočo vsedrjavno Jugoslovansko radikalno skupnost (JRS), postal njen podpredsednik, na državni ravni pa znova notranji minister in eden od najmočnejših ljudi v državi. Z vrnitvijo v državni vrh leta 1935 je »še četrtič pomagal reševati kraljevino Karađorđevićev«. (30) Koroščevo vrnitev na javno sceno je slavnostno potrdila tudi njegova udeležba na II. evharističnem kongresu za Jugoslavijo istega leta v Ljubljani, ko je na zaključni povorki korakal desno od kraljevega zastopnika Petra Nedeljkovića. »Ne glede na to, da je bil visokoletečih hvalnic deležen v tisku, ki je pripadal njegovi politični opciji, ne gre zanikati dejstva, da je med hvarsko konfinacijo svoj status narodnega voditelja samo še utrdil in se po vrnitvi dokončno uveljavil kot državniška osebnost, presegajoča strankarske ločnice.« – »Ni bil več samo eden od političnih prvakov, ampak je dokončno utrdil status nespornega slovenskega narodnega voditelja.« (398–390, 430) Pri Koroščevi vrnitvi na oblast se avtorju porodi tudi tehtno vprašanje, kako je ob oblikovanju JRS, ki je temeljila na unitaristični formuli, ocenjeval povezavo med slovensko narodno identiteto in pripadnostjo državi Karađorđevićev: »Ali je Slovence sploh pojmoval kot poseben narod ali pa jih je kot 'pleme' podrejal jugoslovanski narodni zavesti?« (379) Odgovor najdemo v ugotovitvi, da je pri Koroščevem sodelovanju v JRS šlo »za še eno taktično prilagoditev njegovega državnopravnega programa, s katero pa je samo še enkrat več potrdil svojo privrženost slovenstvu v jugoslovanskem okviru«. (381)

Korošec vrnitve na oblast ni izkoristil za maščevanje. »Nasprotno, čeprav je postal 'neomejen gospodar', je v novih političnih razmerah znal ravnati racionalno in preudarno.« (371) Avtor pridaja, da bi si Koroščevo delovanje na čelu resorja notranjih zadev seveda zaslužilo posebno obravnavo, kar pa bi presegalo začrtani okvir monografije. (382) »V državi, kjer je domnevne politične prestopnike obravnavalo posebno Državno sodišče za zaščito države, je bila Koroščeva funkcija seveda z vidika zagovarjanja demokratičnih vrednot zelo občutljiva.« (383) Sicer pa je bil Korošec po pričevanju njegovih sodobnikov do nastopa nacizma in fašizma v politiki pošten demokrat, čeprav demokracija ni bila njegova »ravno srčna zadeva«. Za časa Aleksandra mu je bilo blizu načelo nadzorovane demokracije, ki bi se jo morda dalo uskladiti tudi s

kraljevimi oblastnimi ambicijami. (549, 559) Pozabiti pa ne gre, da je bila sredi dvajsetih let »Korošček ideal takrat nedvomno Jugoslavija, urejena po standardih zahodnih demokracij in tamkajšnje politične kulture«. (211)

Korošček je kot notranji minister dosledno postopal proti komunistom, vodil ostro politiko proti nacistični dejavnosti in nemštvu v Sloveniji in Jugoslaviji in nastopal kot dosleden nasprotnik prostožidarjev. V zvezi s temi avtor podaja zanimivo opozorilo, namreč, da »vse do danes ostaja tudi nejasno, v kolikšni meri se je Korošček ob presvetopu od habsburške k srbski dinastiji Karađorđevićev moral posvetovati, da ne rečemo sodelovati, tudi s politiki iz prostožidarskih lož«. Se je pa v novi državi kmalu srečal z njihovim delovanjem. (418) Glede komunistov ugotavlja, »da so bili celo notorično protikomunistično usmerjeni srbski kolegi nad Koroščevimi ukrepi v boju proti 'rdeči nevarnosti' impresionirani«. (421) Težko je tudi verjeti, da se kot notranji minister ni zavedal nečloveškega ravnanja s političnimi zaporniki v beograjski »Glavnjači«, kjer so bili največje žrtve komunisti. (384) Vendar njegova »vehemenca v boju proti komunizmu ni bila med jugoslovansko politično elito nobena izjema, kot včasih dajejo vtis razmišljanja sodobnejšega datuma«. (420) Korošček tudi ni mogoče okriviti za vse ekscese, ki so jih med njegovim ministrovanjem zakrivali žandarji po državi. (386)

Smo v drugi polovici tridesetih let. V monografiji o Korošču se pred intenzivnostjo njegovega takratnega delovanja najprej seznanimo z njegovimi značajskimi potezami in življenjskimi navadami. Bil je osebno skromen, darežljiv, vse življenje podnajemnik, pri oblačenju malodane gizdalin, človek velike delovne vneme, točnosti, ob uglajenem vedenju v javnosti pa so ga sodelavci poznali tudi po avtoritativnosti in koleričnih izbruhih. Od svojih privržencev je pričakoval, da brezpogojno izpolnjujejo usmeritve vodstva. Kot politična osebnost je varovanje v mnogih primerih odklanjal. Prijatelji so ga nekoč posvarili, naj si poišče drugega brivca. Kadar je bil v Celju, ga je namreč bril mlad Laščan, ki je veljal za hudega komunista. Na opozorila se je menda samo nasmejal: »Brije me pa le dobro in me še bo.« Bila naj bi celo dogovorjena, da ga lahko pokliče v Laško, če bo slučajno prispel v Celje na nedeljo. (289–290) Vsesplošna korupcija v državi se ga ni dotaknila. Rad je imel dobro hrano in pijačo, bil je ljubitelj knjig, umetnin, gledališča in opere, menda tudi ženske družbe, Gorenjska je postala njegova priljubljena točka za poletni oddih. Tu so od leta 1936 na tekmovanjih v alpski kombinaciji smuka in slaloma na Črnem vrhu nad Jesenicami vsakokratnemu zmagovalcu podeljevali tudi prehodni smučarski pokal Antona Koroščka. Bil je zvest prijatelj. To se je posebej pokazalo, ko se je moral dr. Izidor Cankar leta 1926 zaradi ljubezni posloviti od duhovniškega stanu. »Korošček mu je stal ob strani in ni dopustil, da bi z odpadlim duhovnikom obračunavali.« (53) Lokalne in družinske vezi je znal postavljati tudi pred strankarske ozire. Čeprav so bili njegov svak in oba nečaka privrženci njegovega liberalnega nasprotnika Ivana Puclja, jim tega ni zameril. Podpiral je njihovo kmetijo in nečakoma plačal stroške izobraževanja. (550) Ko je kot notranji minister iz Moskve prejel informacijo, da naj bi bil Edvard Kocbek, njegov rojak iz Sv. Jurija ob Ščavnici, član partije, tega ni verjel, češ da ga dobro pozna, »saj je mežnarjev iz naše fare«. (422) Ni pa ga motila cenzura tiska diktatorskega režima, ki je leta 1929 zaplenila

in uničila vso naklado romana Bratka Krefta *Človek mrtvaških lobanj*. V romanu je Kreft med drugim kritično predstavil tudi Korošca. »Ali so pri tem določeno vlogo odigrala tradicionalna lokalna nasprotja med družinama Kreft in Korošec, ki sta bivali v Sv. Juriju ob Ščavnici v sosednjih hišah, je težko z gotovostjo trditi, ni pa izključeno.« (550)

Ob omenjenem se avtor v nadaljevanju svoje monografije posveti še drugim težiščem in položajem v tedanjem Koroščevem političnem delu. Opozori na njegov vpliv, ki se je pričel odražati tudi v diplomaciji, saj je skoraj podvojil odstotek Slovencev v zunanjem ministertvu, kar gre pripisati dogovorom s predsednikom vlade dr. Milanom Stojadinovičem. (442–443) Ustavi se tudi pri vprašanju strankarske discipline in ideoloških razhajanj v katoliškem taboru ter vzdrževanju neomajne vodstvene avtoritete v stranki, kar je bila zahtevna naloga celo za politika Koroščevega formata. (424) Sicer je bila njegova moč v taboru katoliških narodnjakov resno ogrožena samo dvakrat. Najprej neposredno po nastanku jugoslovanske države, ko se je moral med ustavno razpravo zelo potruditi, da je nevtraliziral republikanske zahteve v stranki, in drugič po uvedbi diktature, ko je kljub kritikam v svojih vrstah sprva vztrajal v vladi. (561) Pri tem je Korošec, čigar vpliv je v veliki meri temeljil tudi na obvladovanju tiska, v medijskem zakulisju katoliških narodnjakov dominiral vse do smrti. (390, 391)

Poglobitev v Koroščevo delovanje v drugi polovici tridesetih let odstira pogled tudi na najbolj poudarjena vprašanja tedanjega jugoslovanskega časa. Avtor v okviru Koroščevih prizadevanj za stabilnost Jugoslavije najprej predstavi njegovo, po knezu Pavlu pooblaščenno prizadevanje, da bi oblikovali pravno podlago za ustavno reformo, s katero bi omogočili sklenitev srbsko-hrvaškega sporazuma za preureditev države, pogojeno s hkratno izpolnitvijo slovenskih zahtev. Sledi pogled v Koroščevo ravnanje med konkordatsko krizo leta 1937. Ker mu je pripadla nevhvaležna naloga, da je kot katoliški duhovnik v imenu vlade podal izjavo o odpovedi konkordata, mu je vatikanski predstavnik v Beogradu očital, da je politične razloge postavil pred duhovniške obveznosti. (450) Očitek je držal, saj je Korošec, čeprav je bil duhovnik, interese Jugoslavije postavljaj pred zahteve Svetega sedeža. Njegovo držo politique d'abord (najprej politika) so v državnem tajništvu v Vatikanu dobro poznali. V odnosu do cerkvene hierarhije je želel ohraniti proste roke pri političnem delu. »Zlasti kot ministrski predsednik se je Korošec večkrat znašel med dvema ognjema: med nezadovoljnim nuncijem na eni strani in dežurnimi kritiki njegovega duhovniškega statusa na drugi strani, ki so ga napadali vse do smrti. Katoliškemu duhovniku kot premieru v pretežno pravoslavni državi s pravoslavnim kraljem res ni bilo lahko.« (291, 292, 454, 455, 515)

Med ključnimi zarezami v tedanjem Koroščevem delovanju avtor seveda predstavi tudi njegovo odstranitev iz vlade decembra 1938, za katero je poskrbel Stojadinović. Korošca je umaknil na položaj predsednika senata; po Stojadinovičevem prepričanju je bil premil s (hrvaško) opozicijo na skupščinskih volitvah v istem mesecu. Sledila je Koroščeva mojstrovina februarja 1939, ko je z dovršeno politično igro izpeljal demonražo njegove vlade. »Vreči z vladnega krmila Stojadinovića, finančno dobro podprtega politika, ki je veljal za favorita Sil osi, je bil res podvig.« (465)

V istem letu, ko je spodnesel Stojadinovića, se je Korošču ponesrečila zelena trialistična prenovitev Jugoslavije. Ob sklenitvi sporazuma Cvetković-Maček, torej srbsko-hrvaškega državno-pravnega sporazuma, v katerem je Korošec utemeljeno videl rešitev države, so ga, čeprav je slovenske narodne zahteve poudarjal samo do tiste mere, za katero je ocenil, da ne bo destabilizirala države (476), obšli. Za slovensko banovino ob hrvaški ni bilo prostora. Trialistična rekonstrukcija se je sprevrgla v dualistično kupčijo med Srbi in Hrvati, zgodila se je Koroščeva največja nočna mora, dualistično izključevanje Slovencev. (481, 483) Korošec in slovenska JRS so se na podlagi Uredbe o razširitvi predpisov za hrvaško banovino na ostale banovine usmerili v prizadevanja za uresničitev Banovine Slovenije. Avtor poudari, da je ustanovitev posebne Banovine Hrvaške samo za las prehitela izbruh druge svetovne vojne, »za celovito rekonstrukcijo države v skladu z željami Korošca in njegovih privržencev pa je zmanjkalo časa, v precejšnji meri tudi zaradi nasprotovanja hrvaških politikov, ki so bili po doseženem kompromisu proti nadaljnji decentralizaciji«. (31) Tu velja opozorilo: »Verjetno pa tudi Korošču, ob vseh njegovih izkušnjah in vplivu, ni bilo mogoče odrekati sposobnosti, da doseže ustanovitev Banovine Slovenije.« (485) Toda nezmožnost formalizacije avtonomnega statusa Slovenije po hrvaškem vzoru je pokazala, da ima tudi Korošček vpliv svoje meje. »Banovina Slovenija je bila še vedno zgolj neizpolnjena želja in še eno od slovenskih razočaranj v državno-pravni zgodovini kraljeve Jugoslavije.« Politična moč edinega preostalega ustanovnega očeta Jugoslavije – njihova generacija se je tedaj že poslovila – je začela upadati. (499, tudi 512) Res pa je, da se je dejanski avtonomni položaj Slovenije medtem krepil, bolj ali manj s tihim blagoslovom kneza Pavla. (448)

Zavezanost Jugoslaviji je bila značilna tudi za večer Koroščevega življenja, čeprav se je zavedal, da tedanje prilagajanje nacističnim načrtom zahteva razmislek tudi o drugih državno-pravnih opcijah. Dejansko pa je bil prepričan, da je najslabša Jugoslavija za Slovence še vedno najboljša rešitev – »izbire nimamo«. (500, 503) Korošček obrat k silam osi, ko je bil ponovno na položaju prosvetnega ministra – spomnimo naj le na sicer od celotne vlade podpisano protisemitsko uredbo oktobra 1940 –, gre razumeti kot izrazito pragmatično odločitev ob padcu versajskega sistema. »Korošec ni bil zagovornik rasne teorije in jasno je, da se je za uredbo odločil samo zato, ker je pragmatično ocenil, da se mu bo s tem okrepljen položaj v nemških očeh. To pa ga seveda ne odveže očitka, da je bilo njegovo ravnanje v službi antisemitske politike, navdahnjene v Berlinu.« (516, 521, tudi 522) Korošec si je prizadeval, da bi zaščitil državo pred napadom sil osi in posledično njenim, za Slovence usodnim, razkosanjem. »Najhujše, kar se nam more zgoditi, je, da nas razdele med Nemčijo in Italijo«, je po anšlusu zaupal glavnemu uredniku *Slovenca* dr. Ivanu Ahčinu. Iz primerov manjšin v zamejstvu mu je bilo povsem jasno, kaj čaka Slovenijo, če si jo razdelijo nacisti in fašisti. V zvezi z razpadom Jugoslavije je ocenjeval, da bi ga plačali edinole Slovenci, »Srbi bodo imeli še vedno svojo državo, tudi Hrvatje, a Slovenci imamo na svojih mejah vsaj tri sosede, ki bodo prvo uro planili čez nas in si nas razdelili«. (500, 503, 553, tudi 506) Avtor Koroščevo stališče lepo potrdi s pogledom v zgodovino, ki se je

odvila v nadaljevanju: »In ne nazadnje: mar niso na Hitlerjev ukaz na Slovenijo planile vse njene sosede in si jo razgrabile kot vojni plen, s čimer se je uresničilo natanko tisto, pred čemer je Korošec svaril?« (554) Ob teh opozorilih se srečamo še z različnimi zakulisnimi preigravanji v jugoslovanskem političnem vrhu – med njimi je bilo tudi Koroščevo verjetno razmišljanje, da bi se s pomočjo rajhovske diplomacije še enkrat povzpел na čelo vlade –, v katerih je izgubljal politične prijatelje in na koncu ostal sam proti vsem. (524)

Korošec je umrl 14. decembra 1940. Njegovo politično delo v kraljevi Jugoslaviji je temeljno zaznamovalo tedanji slovenski razvoj in narodni položaj. »Že samo dejstvo, da je v dobi, ko je imel Korošec nesporno prevlado v slovenski politiki, Slovenija dobila tako svojo univerzo kot akademijo, da ne govorimo o vrsti drugih znanstvenih in kulturnih institucij nacionalnega pomena, je svojevrstna legitimacija njegovih zaslug.« (566, tudi 393–394) In seveda ne smemo pozabiti na neformalno slovensko avtonomijo iz druge polovice tridesetih let; politično si jo je pridržal slovenski del JRS. Avtor utemeljeno opozori, da so bili Koroščevi uspehi uresničljivi, samo če je bila njegova stranka del beograjskih vladnih političnih sil, tega pa brez nenehnega taktičnega manevriranja ni bilo mogoče doseči. (555) V svojem pogledu na Koroščevo delo zavrne tudi stališča, ki so se porodila v slovenski politični emigraciji po drugi svetovni vojni, ko naj bi si Korošec prizadeval za samostojno slovensko državo. »Težko bi bilo najti trditve, ki bi bolj odstopale od Koroščevih pogledov na jugoslovansko državno misel, zato je treba tovrstna pričevanja nedvoumno uvrstiti med apokrifna.« (557)

O Koroščevi smrti se je ohranilo več pričevanj. Avtor nas seznanja, kakšne so bile po teh njegove zadnje ure. Nasproti senzacionalističnim razlagam Koroščeve smrti, o katerih se je včasih slišalo, pa med drugim opozori na doslej neznano spominsko pričevanje člana njegovega predsedniškega senatnega kabineta Alojza Šmida. Šmid ga je napisal na željo župnika v Limbušu Andreja Firbasa in je bilo do objave v pričujoči monografiji shranjeno v sefu župnišča. Šmid pravi, da je Korošča močno prizadelo, ko se zvečer 13. decembra 1940 knez Pavle ni pojavil v loži Srbskega narodnega gledališča, kjer ga je, kot sta se dogovorila, kot prosvetni minister čakal, da se skupaj udeležita premiere *Pikove dame*. Knez bi s tem, ko bi se v javnosti pojavil skupaj s Koroščem, potrdil njegov politični pomen, kar bi nevtraliziralo govorice o njegovi naraščajoči politični izolaciji. Korošec je v drugem odmoru, močno psihično obremenjen in že tako v slabem zdravstvenem stanju, brez besed zapustil gledališče in se odpravil domov. Tam je ponoči umrl. (538, 539) Avtor ob Koroščevi smrti opozori, da je po preimenovanju dotedanjih ulic z njegovim imenom v Mariboru in Murski Soboti po drugi svetovni vojni svojo ulico, danes sploh edino, dobil v Sv. Juriju ob Ščavnici šele v samostojni slovenski državi. (543)

Ostane nam slovo od »slovenskega kneza«, (544) ki je ob smrti še enkrat dobil vsenarodno poklonitev in poklonitev jugoslovanskega državnopolitičnega vrha. Avtor poudari: »Pogreb dr. Korošča je bila zadnja mogočna manifestacija bivše SLS.« (545) Nato predstavi različna mnenja, ki so jih o Korošču zapisali jugoslovanski politiki, ocene njegove dobe ter svoj pogled na Koroščevarodnopolitični pomen ob njegovem

odhodu. Izrazi ga kratko in jedrnato: Korošec »je kljub napredujoči bolezni in postopnemu izgubljanju vpliva na beograjsko vladno politiko odšel kot nesporni voditelj naroda, ki so mu tudi nasprotniki morali priznavati avtoriteto«. (569) Konča ga s temeljno mislijo, s katero se je verjetno srečal marsikateri premišljevalec tedanje slovenske zgodovine – kaj bi bilo, če bi Slovenija prihod sil osi pričakala pod Koroščevim vodstvom? Avtor sicer opozori na nekatere mogoče podane odgovore na to vprašanje, sam pa se v spiralo s tem povezanih kalkulacij seveda ne spušča. Zgodovina je odločila po svoje. A najpomembneje je, da je bilo ob nastopu okupatorske dobe »eno gotovo: ne samo, a vendar v veliki meri je prav njegova [Koroščeva – op. J. P.] zasluga, da zavesti o povezanosti Slovencev in njihove pravice do samoodločbe ni bilo več mogoče izbrisati. Tega niso uspeli niti okupatorji z brezobzirno politiko nasilja in razkosanja slovenskega etničnega ozemlja niti centralistično-unitaristični poskusi dela komunističnega vodstva v drugi Jugoslaviji. Dobra tri desetletja po razpadu jugoslovanske in nastanku samostojne slovenske države je tako mogoče trditi, da prav ob omenjenem Koroščevem dosežku v historični perspektivi zbledijo tudi njegove politične zmote in človeške šibkosti.« (571–572)

Prišli smo do konca našega poročila, ki si je vsekakor zaslužilo širši obseg. Pred nami je knjiga, ki v enem zamahu strne jugoslovansko in v njegovem okviru slovensko politično obdobje med svetovnim vojnama. In to po osebnosti, ki je bila njegov slovenski oziroma narodni označevalec. Tega ne bi bilo mogoče storiti brez avtorjevega odličnega poznavanja obravnavanega obdobja ter njegovih razvojnih in problemskih posebnosti različnih stopenj in oblik. Dobili smo novo standardno slovensko zgodovinsko delo. Dolg za Koroščevo jugoslovansko obdobje je izpolnjen, in to na način, ki ohranja stabilnost zgodovinske vede. Knjiga je klasična, lepo pisana in čvrsta politična monografija, ki jo lepo dopolnjuje še bogato in kakovostno slikovno gradivo. Avtor se je pri njegovem zbiranju opazno potrudil in bralcu tudi v sliki približal Korošca, njegovo delovanje in tedanji čas. Slikovni deli monografije nedvomno zahtevajo potrebno pozornost. Poseben prispevek k vizualni podobi monografije je tudi slikovni prenos gorske rože planike in Koroščevih inicial iz okrašenega dela njegovega ohranjenega manipla – traku, ki so ga do druge svetovne vojne katoliški duhovniki nosili pri cerkvenem obredu na levi roki – na hrbet knjige ter Koroščevih inicial, postavljenih na čelo vsakega poglavja. V monografiji je predstavljen tudi maniplov okrašeni del v celoti. (208–209) In ko smo pri celoti, je treba poudariti, da nas v Rahtenovo delo tehtno uvede predgovor avtorja monografije o Koroščevem avstrijskem obdobju Feliksa Bistra, ki ga domišljeno zaključuje takole: »Andrej Rahten je spretno ubral svojo raziskovalno pot z maksimalnim upoštevanjem razpoložljivih virov. Tako imamo v rokah njegov opus magnum. Slovenskemu narodu je s tem dana možnost soditi, kakšen sin mu je bil štajerski duhovnik Anton Korošec, ki se je rodil pred 150 leti na skromni prleški domačiji, in kako naj pravično ocenjuje njegove velike zasluge in redke spodrsjlaje.« (13)